

τα αιτήματα και τις ανάγκες όλων, αναζητώντας τη 'χρυσή τομή', δηλαδή τον καλύτερο δυνατό συμβιβασμό όλων αυτών των διαφορετικών και εν μέρει αντιθετικών αιτημάτων. «Στις δημοκρατικές κοινωνίες, τις οποίες προτιμώ να αποκαλώ πλουραλιστικές κοινωνίες», γράφει ο γάλλος κοινωνιολόγος Ραιμόν Αρόν, «ο θόρυβος της δημόσιας διαμάχης είναι εκκωφαντικός. Καθώς όλοι δικαιούνται να δημιουργήσουν συνδέσμους, βρίθουν οι επαγγελματικές και πολιτικές οργανώσεις, κάθε μία από τις οποίες υπερασπίζεται τα συμφέροντα των μελών της με πάθος. Η διακυβέρνηση μετατρέπεται σε μια υπόθεση συμβιβασμών» (Aron, 1950, 11). Μέσω επιδέξιων διαπραγματεύσεων και πολιτικών ελιγμών οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι τελικά υιοθετούν μέτρα και πολιτικές που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό καλύπτουν τα αιτήματα των περισσότερων αν όχι όλων των πολιτών. Έτσι, η εξουσία τους νομιμοποιείται όχι μόνο επειδή ασκείται βάσει του νόμου αλλά και διότι τελικά οι αποφάσεις και οι ενέργειές τους ανταποκρίνονται στις προσδοκίες και ικανοποιούν τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Χαρακτηριστικά, ο Νταλ τελειώνει τον *Πρόλογο στη Δημοκρατική Θεωρία* (έργο αναφοράς στη σύγχρονη πολιτική κοινωνιολογία) με την επισήμανση ότι στις ΗΠΑ το υφιστάμενο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα μπορεί να μην αποτελεί «τον Κολοφώνα των άθλων του ανθρώπου», όμως οι αρετές του δεν είναι διόλου ενκαταφρόνητες, καθώς επιτρέπει να ακουστεί η φωνή «κάθε δραστήριας και νόμιμης ομάδας σε κάποια φάση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων», ενώ ταυτόχρονα «μοιάζει να είναι ένα σχετικά αποτελεσματικό σύστημα στο βαθμό που ενισχύει τη συμφωνία, ενθαρρύνει τη μετριοπάθεια και διαφυλάσσει την κοινωνική ειρήνη» (Dahl, 1956, 149-51). Κοντολογίς, όπως παρατηρούν ειρωνικά οι επικριτές τους, οι πλουραλιστές θυμίζουν τον περίφημο 'docteur Pangloss' (κεντρικό ήρωα στο μυθιστόρημα *Candide* του Βολταίρου), ο οποίος πάντα διαπίστωνε ότι «κάθε τι είναι για καλό σ' έναν κόσμο που είναι ο καλύτερος απ' όλους τους δυνατούς» (Skinner, 1973 & Dunleavy & O'Leary, 1987, 22).

β. «Μέσω του επιδέξιου χειρισμού (*manipulation*) των μαζών»: η θεωρία των ελίτ

Η θεωρία των ελίτ, στη ριζοσπαστική μεταπολεμική εκδοχή της, αν και σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται στο θεωρητικό έργο του Βέμπερ, από το οποίο αντλεί και πολλά από τα θεωρητικά της εργαλεία, εντούτοις ανα-

φορικά με τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα εγείρει σοβαρά ερωτηματικά ως προς τη νομιμότητα της εξουσίας, αμφισβητώντας τόσο τον 'ορθολογισμό' της πολιτικής ελίτ, όσο και τον αυθόρμητο, αυτόνομο ή οικειοθελή χαρακτήρα της συναίνεσης των μαζών στο υφιστάμενο πολιτικό καθεστώς. Χαρακτηριστικά, ενώ οι πατέρες της θεωρίας της ελίτ, Παρέτο και Μόσκα, θεωρούσαν ότι αυτοί που καταλαμβάνουν τους θώκους της εξουσίας και συγκροτούν την πολιτική ελίτ οφείλουν την πολιτική τους δύναμη στις ιδιαίτερες αρετές και ικανότητές τους που τους διαφοροποιούν από τις μάζες⁹, ο Μίλλς υποστηρίζει ότι η ελίτ της εξουσίας στερείται ουσιαστικής παιδείας, πολιτικής ευαισθησίας αλλά και γενικότερων ηθικών αρχών, ενώ η κοινωνική της αποδοχή ή δημοτικότητα σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στη χρήση μεθόδων κοινωνικής προβολής και δημοσιότητας παρόμοιων με αυτές που χρησιμοποιούν οι διασημότητες ή οι 'επαγγελματίες αστέρες' από το χώρο του θεάματος.

Αναλυτικότερα, οι ριζοσπάστες θεωρητικοί των ελίτ καταλογίζουν σ' αυτούς που ασκούν εξουσία ανευθυνότητα και ασυνειδησία, υπό την έννοια ότι καταφεύγουν σε επιδέξιους χειρισμούς (manipulation) με σκοπό την 'εκ των άνω' διαμόρφωση της σκέψης και συμπεριφοράς των μαζών. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στο γεγονός ότι η ελίτ εξουσίας έχει υπό την ιδιοκτησία ή τον έλεγχό της τα σύγχρονα μέσα μαζικής επικοινωνίας, ο ρόλος των οποίων δεν συνίσταται απλά και μόνο στην 'ενημέρωση' του κοινού τους, δηλαδή στην 'αντικειμενική' κάλυψη της επικαιρότητας και την 'αμερόληπτη' παρουσίαση όλων των υφιστάμενων απόψεων γύρω από κάθε ζήτημα, αλλά στην διαμόρφωση της 'κοινής γνώμης', δηλαδή στην 'κατασκευή' των απόψεων, των αντιλήψεων, των παραστάσεων που έχουν οι άνθρωποι για τον κόσμο γύρω τους αλλά και για τη δική τους ταυτότητα μέσα σ' αυτόν. «Μεταξύ της συνείδησης του ανθρώπου και της ύπαρξής του βρίσκονται οι μαζικές επικοινωνίες, οι οποίες επηρεάζουν αποφασιστικά την όποια συνείδηση έχουν οι άνθρωποι για την ύπαρξή τους», παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Μίλλς (Mills, 1951, 331).

9. Σύμφωνα με τον Παρέτο, η ελίτ διαθέτει πάνω απ' όλα μία από τις δύο ιδιότητες που απαιτεί η διακυβέρνηση των μαζών, φυσική, πνευματική και ηθική δύναμη (αυτοί είναι οι λεγόμενοι 'λέοντες') ή πανουργία (οι 'αλεπούδες'), ενώ ο Μόσκα θεωρεί ότι τα μέλη της διακρίνονται για την εν γένει κοινωνική (π.χ. πλούτο, γόητρο), πνευματική (π.χ. μορφωτικό επίπεδο) και ηθική (π.χ. γενναιότητα) ανωτερότητά τους, η οποία, όμως, δεν είναι πάντα πραγματική αλλά μπορεί και να είναι απλά 'φαινομενική' (βλ. τις παρατηρήσεις του στο τέλος αυτής της ενότητας).

Σαν αποτέλεσμα, οι μάζες δεν είναι σε θέση να ελέγξουν αυτούς που ασκούν εξουσία, καθώς στερούνται τις απαιτούμενες γνώσεις και πληροφόρηση, την πνευματική ανεξαρτησία και κριτική σκέψη, αλλά και το χρόνο και τα οικονομικά μέσα που απαιτεί η συστηματική και αποτελεσματική ενασχόληση με την πολιτική. Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι τουλάχιστον πολιτικά αφελές να ομιλεί κανείς περί 'νομιμότητας της εξουσίας' που στηρίζεται στη 'λαϊκή βούληση' ή στην 'πίστη' που έχουν οι εξουσιαζόμενοι στην 'ορθολογικότητα' αυτών που τους εξουσιάζουν. «Δεν μπορούμε σήμερα απλά να υποθέτουμε», γράφει ο Μίλλς, «ότι σε τελική ανάλυση οι άνθρωποι κυβερνούνται με τη δική τους συναίνεση». Κι αυτό διότι αυτοί που κυβερνούν διαθέτουν τα εξουσιαστικά μέσα που τους επιτρέπουν να διαμορφώνουν μέσω επιδέξιων χειρισμών τη συναίνεση των εξουσιαζομένων, με αποτέλεσμα «ένα μεγάλο μέρος της εξουσίας που με επιτυχία ασκείται σήμερα να μην επικυρώνεται ούτε από τη λογική ούτε από τη συνείδηση των υπάκουων υποκειμένων της» (Mills, 1958, 29). Σ' αυτού του τύπου τον εξουσιαστικό έλεγχο των μαζών αναφέρεται εκτενώς ο Στήβεν Λιούκς στο κλασικό του δοκίμιο περί δύναμης και εξουσίας αποκαλώντας τον «την υπέρτατη και πλέον ύπουλη (insidious) άσκηση εξουσίας», καθώς «εμποδίζει τους ανθρώπους, σε οποιοδήποτε βαθμό, από τα να δυσανασχετούν, με το να διαμορφώνει τις αντιλήψεις, τις γνώσεις και τις προτιμήσεις τους με τέτοιο τρόπο ώστε να δέχονται το ρόλο τους στην υφιστάμενη τάξη πραγμάτων», είτε διότι δεν βλέπουν ή δεν φαντάζονται κάποια εναλλακτική σε αυτήν κατάσταση, είτε γιατί την αντιλαμβάνονται ως «φυσική και αμετάβλητη», ή τέλος επειδή την αξιολογούν ως «εξαισία διατεταγμένη και ευεργετική». Και καταλήγει: «Το να λαμβάνει κανείς ως δεδομένο ότι η απουσία κοινωνικής δυσοφορίας είναι ταυτόσημη με τη γνήσια συναίνεση απλά και μόνο σημαίνει ότι αποκλείει, βάσει ενός αυθαίρετου ορισμού, την πιθανότητα μιας ψευδούς ή 'εκ των άνω' επιδέξια κατασκευασμένης (manipulated) συναίνεσης» (Lukes, 1974, 24).

Η ριζοσπαστική θεωρία των ελίτ δεν διατυπώνει μια θεμελιώδη αμφισβήτηση αυτών καθ'αυτών των σύγχρονων εξουσιαστικών θεσμών, αλλά κατ' ουσίαν μια καταγγελία της διαφθοράς και του εκφυλισμού αυτών που τους ελέγχουν. Με γνώμονα τις θεωρητικές καταβολές τους (βεμπεριανές) αλλά και τις πολιτικές αξίες και τα ιδεώδη τους (φιλελεύθερα δημοκρατικά), τόσο ο Μίλλς όσο και οι υπόλοιποι μελετητές αυτής της σχολής αναμφίβολα ανήκουν στη φιλελεύθερη θεωρητική παράδοση, όπως και οι πλουραλιστές (βλ. Bachrach, 1969,

ιδίως Κεφ. 4 & 5). Αυτό που τους διαφοροποιεί από τους τελευταίους, είναι η κεντρική θέση τους, ότι δηλαδή στην εποχή μας η εξουσία ασκείται απ' αυτούς που την κατέχουν με τρόπο ανεύθυνο και μη-δημοκρατικό, χωρίς όμως η διαπίστωση αυτή να συνεπάγεται μια 'εκ βάθρων' κριτική του υφιστάμενου κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος. Χαρακτηριστική είναι η διαπίστωση του Λάσγουελ ότι η «επίτευξη του ιδανικού» στην πολιτική δεν συνεπάγεται «αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση» αλλά «τη βελτίωση των μεθόδων και της εκπαίδευσης» αυτών που διοικούν (Lasswell, 1936, 201-2).

Πρέπει, τέλος, να σημειώσουμε ότι και στη 'συντηρητική' της εκδοχή η θεωρία των ελίτ καταλήγει, με 'ρεαλισμό' ή κυνισμό, στα ίδια συμπεράσματα ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνώντες χειρίζονται τις λαϊκές μάζες προκειμένου να εδραιώσουν την πολιτική τους εξουσία. Έτσι, ο Παρέτο επανειλημμένα αναφέρεται στην 'πανουργία' -στην κατεργαριά και στο δόλο- και γενικότερα στον επιδειξιοχειρισμό «συναίσθημάτων και συμφερόντων» στον οποία καταφεύγουν τα μέλη της 'κυβερνώσας ελίτ' προκειμένου να κερδίσουν τη συναίνεση των μαζών (Pareto, 1935, § 590). Όπως παρατηρεί ο Ράνσιμαν, «ο λόγος του Παρέτο είναι με τον πλέον ρητό τρόπο αυτός ενός αδιάτακτου εικονοκλάστη κάθε ψευδαίσθησης. Συνεχώς ομιλεί για μάσκες που βγαίνουν ή για κόσμο που τον τραβάνε από τη μύτη. Μάλιστα, ολόκληρο το έργο του *The Mind and Society...* μπορεί κανείς να το δει ως τίποτα παραπάνω από μια τεράστια επίθεση κατά της μορφής της ανθρώπινης αυταπάτης» (Runciman, 1965, 71). Παρόμοια, ο Μόσκα, αποφαινεται ότι:

«για να κυβερνήσει κανείς τους ανθρώπους, πιο χρήσιμο από το αίσθημα της δικαιοσύνης και πολύ πιο χρήσιμο από το αίσθημα του αλτρουισμού ή ακόμα και από την εκτεταμένη γνώση ή την ευρύτητα πνεύματος, είναι η οξυδέρκεια, μια γρήγορη διαίσθηση της ψυχολογίας του ατόμου και των μαζών, η δύναμη της θέλησης και, κυρίως, η αυτοπεποίθηση. Δικαίως ο Μακιαβέλλι επαίνεσε τον Κόζιμο των Μεδίκων για το πολυσυζητημένο σχόλιό του, ότι τα κράτη δεν κυβερνούνται με προσευχήτάρια» (Mosca, 1939, 450).

Επιπλέον, ο Μόσκα επισημαίνει ότι στον αιώνα μας έχει καταστεί ιδιαίτερα σημαντική «η επιδεξιότητα του να διαφημίζει κανείς τον εαυτό του», ενώ απηχώντας τις παρατηρήσεις των μεταγενέστερων ριζοσπαστικών θεωρητικών των ελίτ τονίζει το ρόλο του σημαντικότε-

ρου μέσου ενημέρωσης της εποχής του (Τύπος) στον επιδέξιο χειρισμό των μαζών:

«Αυτό που έχει σημασία στις ημέρες μας είναι να έχει κανείς την εύνοια και την προστασία της εφημερίδας με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία. Πάνω από τέσσερις αιώνες έχουν παρέλθει από τότε που ο Μακιαβέλλι έγραψε στον *Ηγεμόνα*: 'Ο καθένας βλέπει αυτό που φαίνασαι να είσαι - ελάχιστοι γνωρίζουν ποιος είσαι'. Σήμερα έχει καταστεί απείρως ευκολότερο να 'φαίνεσαι', καθώς η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου διαμορφώνουν τη γνώμη τους για τους πολιτικούς, τους επιστήμονες και τους διανοούμενους βάσει όσων λένε γι' αυτούς οι εφημερίδες» (ibid, 435).

γ. «Μέσω των ηγεμονικών μηχανισμών της άρχουσας τάξης»:
Αντόνιο Γκράμσι

Η κατανόηση των διεργασιών και μηχανισμών μέσω των οποίων στις αστικές κοινωνίες του 20ού αιώνα «εκχωρείται από τις μεγάλες μάζες του πληθυσμού η 'αυθόρμητη' συναίνεσή τους στην κατεύθυνση που έχει επιβληθεί στη ζωή από την κυρίαρχη θεμελιακή ομάδα» (Gramsci, 1971, 12), δηλαδή τους κεφαλαιοκράτες, αποτελεί το αντικείμενο της θεωρίας περί ηγεμονίας της άρχουσας τάξης που ανέπτυξε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ο ιταλός μαρξιστής θεωρητικός και πολιτικός ηγέτης Αντόνιο Γκράμσι στα περίφημα *Τετράδια της Φυλακής*, τα οποία συνέγραψε (από το 1929 ως το 1935) όταν ήταν κρατούμενος του φασιστικού κράτους του Μουσολίνι¹⁰. Το έργο του

10. Το φθινόπωρο του 1926, όταν κατόπιν αποφάσεως του Μουσολίνι απαγορεύτηκε η λειτουργία όλων πλέον των (μη φασιστικών) πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων και οι αστυνομικές αρχές προέβησαν σε μαζικές συλλήψεις 'αντιφρονούτων' πολιτικών και πολιτών, καταλύοντας έτσι και τα τελευταία υπολείμματα της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ο ηλικίας 35 ετών Αντόνιο Γκράμσι ήταν μέλος της ιταλικής Βουλής καθώς και Γενικός Γραμματέας του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Στη δίκη του (το 1928) ο δημόσιος κατηγορος τελείωσε την αγόρευση του απευθύνοντας προς το δικαστή το περίφημο αίτημα: «Πρέπει να σταματήσουμε αυτό το μυαλό να δουλεύει για είκοσι χρόνια!». Ο Γκράμσι πέθανε πολύ πριν παρέλθουν αυτά τα είκοσι χρόνια, όμως καθ' όλο το διάστημα της κράτησής του οι δεσμοφύλακες του δεν κατάφεραν να σταματήσουν το μυαλό του να παράγει, παρά το γεγονός ότι η σωματική και ψυχική υγεία του είχε ουσιαστικά καταστραφεί πολύ πριν τελικά του επιτρέψουν (το 1933) να μεταφερθεί στο υπό φρούρηση δωμάτιο μιας κλινικής